

УДК 94(470+571)“1914–1915”
Л 18

Ірина ЛОЗИНСЬКА

**ДІЯЛЬНІСТЬ ТИМЧАСОВОГО
РОСІЙСЬКОГО ВОЄННОГО
ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА В СФЕРІ ОСВІТИ
(СЕРПЕНЬ 1914 р. – ТРАВЕНЬ 1915 р.)**

У статті розглядаються проблеми освіти у час перебування Галичини під російською окупацією в роки Першої світової війни. Досліджено питання організації управління Галичиною, охарактеризовано основні напрями діяльності Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства у сфері народної освіти, яка підлягала цілковитій русифікації.

Ключові слова: *Перша світова війна, воєнне генерал-губернаторство, Галичина, Росія, Австро-Угорщина, освіта, окупація, русифікація.*

Одним із напрямів вивчення проблеми Першої світової війни є дослідження історії російських військових генерал-губернаторств у Галичині в цей період. Вивчення діяльності органів російської влади у Галичині зумовлено необхідністю з'ясування змісту і принципів її побудови, ставленням до головних політичних чинників у краї в роки російської окупації. Дослідження діяльності російських військових генерал-губернаторств у краї визначається ще й необхідністю належного наукового опрацювання історії російських військових генерал-губернаторств у Галичині. Сучасна українська та зарубіжна історіографія по-різному оцінюють це питання. Упродовж тривалого часу російська присутність у Галичині з ідеологічних міркувань фальсифікувалася, а дійсний стан проблеми замовчувався. Сучасна історіографічна школа Першої світової війни, яка нині багата на цікаві ідеї та неординарні наукові розвідки,

є на етапі формування. Зростаючий інтерес до історії Першої світової війни сприяв появі провідних дослідницьких центрів. Активно розробляють різні аспекти проблеми вчені провідних академічних та науково-освітніх установ Києва, Львова, Чернівців та інших міст України.

У 1990-х роках відбуваються докорінні зміни у підходах до дослідження низки питань з історії України. Вагомим внеском у переосмисленні підходів до джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України стали праці Я.Дашкевича [3], І.Колесник [8], статті Т.Попової [24], Л.Таран [32], Г.Касьянова [7], в яких дослідники розглядають як традиційні підходи до історіографічної науки в Україні, так і нові тенденції її розвитку. Особливе значення мають роботи Л.Зашкільняка, які окреслюють сучасну методологічну базу для історіографічного дослідження проблеми [5], [6].

Передовсім сучасну українську історіографію теми складають роботи, які охоплюють загальну проблематику історії Першої світової війни, зокрема ці питання досліджував В.Литвин [13], українську тематику воєнного періоду у міжнародному аспекті досліджували Л.Дещинський, А.Панюк [4], О.Кучик [11], національний військовий потенціал охарактеризували М.Литвин, К.Науменко [14], військові та національно-революційні процеси проаналізували В.Солдатенко [31], Ю.Павленко, Ю.Храмов [20], О.Рубльов, О.Реєнт [29], В.Верстюк [1] та ін.

Загалом сучасна українська історіографія вивчала процеси періоду Першої світової війни головню у контексті висвітлення національно-визвольних змагань як у Галичині [14], [18], [22], [23], так і на Наддніпрянщині [2], [21], [34].

Значним внеском у сучасну історіографію проблеми стали дисертаційні праці: І.Кучери [10], яка присвячена політиці російської окупаційної адміністрації у Східній Галичині в 1914 – 1917 рр. і, особливо, Б.Кривошини [9], який дослідив вітчизняну історіографію Першої світової війни.

Окремі напрями історії Галичини періоду Першої світової війни вивчають російські історики (Н.Пашаєва, В.Савченко, О.Бахтуріна, М.Клопова та ін.). Тенденційність висновків окремих публікацій російських авторів зумовлена їхнім некритичним ставленням передовсім до галицького русофільства.

Метою цієї статті є розкрити зміст діяльності Тимчасового військового генерал-губернаторства у Галичині в освітньому напрямі.

Перші вказівки щодо організації влади на території, окупованій російськими військами, були зроблені 10 вересня 1914 р. командувачем 8-ої армії Південно-Західного фронту генералом О.Брусиловим. У наказі зазначалося: “... для тимчасового цивільного управління в місцевостях, зайнятих на правах війни, призначити в кожному корпусі енергійного штаб-офіцера для виконання обов’язків земського керівника в рамках корпусного району. Тимчасове управління в тиловому районі армії організувати розпорядженням начальника етапно-господарського відділу штабу армії, поклавши виконання обов’язків обласного і окружного земських керівників на начальників етапних ділянок та етапних комендантів. Усі місцеві цивільні власті повинні продовжувати діяти під наглядом вищевказаних штаб-офіцерів і комендантів” [Цит. за 12].

14 серпня 1914 р. генерал-лейтенанту, графу Г.Бобринському*, невдовзі призначеному на пост військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих на правах війни, було доручено спільно з головним начальником постачання армій фронту генералом Забеліним розробити “Положення про управління ворожими областями і штати установ майбутнього генерал-губернаторства”, які були затверджені Верховним головнокомандувачем 19 серпня 1914 р. Положення було розроблено дуже швидко і, по суті, в конкретних формулюваннях практично відтворювало згадуваний уже Брусиловський наказ від 10 серпня.

Відповідно до “Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни”, для управління вказаними територіями вводилися особливі посади цивільного управління: військового генерал-губернатора, губернаторів, градоначальників і начальників повітів. Основною

* Бобринський (Бобринської) Георгій Олександрович (1863 – 1928) – граф, брат графа А.А.Бобринського, генерал-ад’ютант, генерал-лейтенант, од 26 травня 1910 р. перебував у розпорядженні военного міністра.

метою їхньої діяльності було сприяння всіма наданими в їх розпорядження засобами задоволенню краєм потреб армії і полегшенню відносин між військами і місцевим населенням [I].

Наказом Верховного головнокомандувача від 29 серпня 1914 р. у Галичині було утворено Тимчасове військове генерал-губернаторство. Його територія охоплювала театр воєнних дій, розташований в Австро-Угорщині. Генерал-губернаторство поділилося на губернаторства.

Однак розробленої системи губернських інститутів для Галичини восени 1914 р. ще не було. У Положенні 19 серпня 1914 р. не було визначено і порядок утворення губерній, компетентність губернаторів тощо.

Життя відразу внесло свої корективи в передбачувану схему управління Галичиною. По-перше, більшість посадових осіб, австрійських чиновників, покинули свої місця у зв'язку з наступом російських військ; по-друге, у російських властей відразу ж виникла недовіра до посадових осіб, які залишилися у краї. Політична ситуація була складною і, вона, на думку росіян, потребувала постійного контролю.

Отже, цивільне управління губерніями в Галичині, незалежно від принципів, закладених у Положенні 19 серпня, стало формуватися за схемою, прийнятою в Російській імперії.

27 вересня 1914 р. був опублікований циркуляр генерал-губернатора Г.О.Бобринського губернаторам Галичини, де містився перелік основних заходів, проведення яких на вказаній території вважалося необхідним. Серед цих заходів – русифікація середньої освіти, припинення діяльності громадських організацій, контроль за діяльністю російського православного духовенства, щоб не допустити насильницького повернення у православ'я місцевого населення [II].

Появі циркуляра 27 вересня 1914 р. передувала доповідна записка члена Державної Думи Ч.М.Чихагова “По навчальній справі у Східній Галичині і Буковині” [III] на ім'я генерал-губернатора Г.О.Бобринського. У ній вказувалося: “Маючи на увазі... існування глибоко ворожої Росії школи з викладанням на польському, німецькому і штучно створеному українському жаргоні й маючи на меті створення російською державною вла-

дою в цьому краї у найближчі роки лише російської школи, нижчої, середньої і вищої, дозволимо собі запропонувати:

– університети й інші вищі навчальні заклади закрити на невизначений час;

– негайне введення курсів російської мови для вчителів Східної Галичини і Буковини в найближчих міських центрах і ввести з 1 січня в усіх навчальних закладах краю викладання російської мови як обов'язкового предмету;

– приймати різнобічні заходи для ознайомлення з російською літературною мовою, історією і географією Росії і російською літературою навчального персоналу й учнів;

– обіцяти особливі нагороди і подяки російських властей тим керівникам навчальних закладів, які введуть навчання російської історії, географії, літератури в нинішньому навчальному році і зуміють досягнути добрих результатів;

– тимчасово запустити в середній і нижчій школах викладання тими мовами, якими воно велося досі, а також і на малоруському наріччі, з тим однак, щоб фонетичний правопис був замінений російським, а з 1916 р. – викладання вести лише російською мовою, допускаючи місцеві мови і наріччя лише при першому поясненні учням [IV].

Крім розробки положення щодо організації навчання у Східній Галичині в першій половині вересня 1914 р., Д. Чихагов здійснив низку практичних кроків для реалізації своєї концепції і розпочав готувати ґрунт для облаштування російських шкіл у Східній Галичині. Для цього Чихагов зустрівся в Києві з керівником (“попечителем”) Київського учбового округу О. Деревецьким*. Останній запропонував начальнику канцелярії Д. Іванову і директору народних училищ Київської губернії Б. Плєскову розробити під керівництвом Чихагова положення

* Деревецький (Деревицький) Олексій Миколайович (1859 – ?) – таємний радник, доктор грецької словесності, керівник Київського учбового округу (1910 – 1915). Керівник Оренбурзького учбового округу (1915 – 1917). З січня 1917 р. – член Державної ради за призначенням (увійшов у групу правих).

про тимчасове адміністративне управління навчальної частини у Галичині, а також план і програму курсів для підготовки вчителів російської мови в Галичині [16].

Погляди Чихагова поділяв гр. Г.Бобринський, який у записці “Про мову в Галичині і Буковині” зазначав: “Тепер, коли Червона Русь стала частиною російської держави... У початкових школах повинна викладатися наша російська літературна мова, але при навчанні слід користуватися і місцевими піднаріччями. У гімназіях ж і вищих навчальних закладах, звичайно, може мати місце тільки наша літературна мова” [V].

Активними прихильниками введення російської мови на території Східної Галичини восени 1914 р. виступали місцеві русофільсько налаштовані громадські діячі. Один із лідерів “Русского народного совета Прикарпатской Руси” Ю.Яворський 22 вересня 1914 р. опублікував статтю про майбутнє Галичини, у якій, на його думку, “... перш за все повинна би переможно піднятися в ній... прекрасна і вільна, велика і могутня, царственна російська мова! В усіх сферах і проявах її суспільного і громадського життя, в школах і канцеляріях, на зборах і в пресі, в написах, оголошеннях, промовах... В історично російському краї... не повинно бути іншої публіцистичної, суспільної і державної мови, крім єдиної, переможної мови – російської” [26].

Аналогічно висловлювався ще один русофільський діяч С.Бендасюк: “Російською повинна бути наша школа у повному своєму складі, тобто починаючи з народних і закінчуючи вищими навчальними закладами” [27].

Настійні вимоги до введення російської мови і російської школи місцеві русофіли намагалися представити як відображення потреб усього населення Східної Галичини. Крім того, значним був вплив націоналістично налаштованих членів Державної Думи на позицію генерал-губернатора Бобринського. Напевно, тому в підсумку пункту циркуляра 27 вересня 1914 р. “Про школи і товариства” передбачав закриття всіх середніх, нижчих і вищих навчальних закладів, а питання про поновлення занять було поставлено у пряму залежність від рівня благонадійності вчителів і рівня володіння ними російською мовою.

Відзначимо, що на території Східної Галичини була значна кількість австрійських державних навчальних закладів, які передбачалося повністю ліквідувати в найкоротший термін; це стосувалося і шкіл з викладанням польською, німецькою та українською мовами. Ці школи були визнані як глибоко ворожі Росії і закриті [VI].

Закриття усіх навчальних закладів на території Східної Галичини викликало незадоволення місцевого населення, деяких членів Державної Думи і Державної Ради. 9 жовтня 1914 р. група польських депутатів Думи і Державної Ради відправила Г.Бобринському листа про становище в Галичині, в якому зазначалося, що якщо раніше місцевим жителям здавалося, що під Росією їм краще було б жити, то дії цивільної адміністрації, зокрема, в сфері народної освіти, заставляють від цієї думки відмовитися [VII]. Аналогічну позицію зайняли депутати М.Стахович, М.Львов, М.Хомяков. У своєму листі Г.Бобринському, вони вказують, що створюється враження, що введення в Галичині російського ладу починається відразу з боротьби з польською школою і польською мовою на всій території Східної Галичини. Під впливом суспільної думки і загальноурядового курсу в польському питанні цивільна адміністрація в Галичині скорегувала свою позицію.

25 листопада 1914 р. наказом Верховного головнокомандувача було затверджене тимчасове положення по нагляду за навчальною частиною Галичини. Ним вводився штат дирекції й інспекції народних училищ для контролю за середніми і початковими навчальними закладами [VI].

З 1 січня 1915 р. у Львові й Галичині Г.Бобринський вирішив відкрити декілька приватних російських і польських середніх і початкових шкіл. До того ж, відкриття польських шкіл було дозволено лише за таких умов: викладання російської мови (5 годин на тиждень), затвердження генерал-губернатором складу вчителів і використання підручників з історії, географії, польської мови і польської літератури, затверджених міністерством народної освіти Російської імперії [19].

Першого вересня 1914 р. у початкових і середніх школах Галичини розпочалося викладання російської мови [25], а до весни 1915 р. Г.Бобринський дійшов висновку про необхідність

введення в Галичині російської школи для “здійснення заходів у сфері школи, спрямованих для духовного зближення галицького народу з російським” [19].

Проект організації російської школи в Галичині був розроблений дирекцією народних училищ у березні 1915 р. Дирекція визнала своєчасним приступити до введення в Галичині загальної народної освіти. Передбачалося протягом 5 років відкрити в Галичині 9 тис. народних шкіл, відкриваючи щорічно 1 800 шкіл. Реформа повинна була охопити не лише початкове навчання. Крім народних шкіл, визнано було необхідним відкрити 70 вищих народних училищ, близько 60 курсів при цих училищах, а також 25 чоловічих і 25 жіночих гімназій. Особливу увагу слід було приділити підготовці вчительських кадрів. Для цього планувалося відкрити 10 учительських семінарій і два інститути [16].

Кадри російськомовних учителів розпочали готувати вже взимку 1914 – 1915 рр. на короткотермінових курсах російської мови. У Львові, Самборі, Тернополі, Станіславові були відкриті двомісячні курси, на які приймали осіб, які займалися педагогічною діяльністю і були знайомі з російською мовою [28]. У програму занять на курсах було включено: навчання російської мови, навчання російської історії, літератури, історію російської культури. На курси було зараховано 350 осіб. Досвід роботи курсів до весни 1915 р. російські власті вважали успішним, і в березні 1915 р. були розроблені плани відкриття нових курсів, на які передбачалося прийняти близько 600 осіб. Цілком реалізувати ці плани не вдалося, але на початку травня 1915 р. були відкриті російські урядові педагогічні курси у Бродах і Жовкві. Крім урядових курсів, на території Східної Галичини аналогічні курси активно організовували місцеві громадські діячі. Зокрема, русофільська організація “Общество им. М. Качковского” з 1 травня 1915 р. відкрила загальнодоступні безплатні чотиримісячні курси російської мови, історії та географії Росії [17].

Заходи щодо найшвидшого введення в Галичині російської школи були підтримані Міністерством народної освіти і Петроградською міською думою, які скеровували кошти на

підготовку “русскоязычных” учителів-галичан, відкритті “Галицько-російським товариством” у Петрограді. 23 січня 1915 р. Рада міністрів на проханням “Галицько-російського товариства” до Міністерства народної освіти про виділення із військового кредиту 35 тис. руб. надала необхідну суму на утримання в Петрограді при жіночій гімназії М.О.Лохвицької-Скалон безкоштовних тимчасових курсів для 150 вчительок-галичанок. На курсах слухачки вивчали російську літературу, історію, географію [30].

7 500 руб. на організацію курсів було виділено також Петроградською міською думою. До того ж, частина членів Міської думи виступала проти субсидювання курсів. М.Коробка, М.Шнітков та інші члени думи вважали, що виділення засобів є передчасним: по-перше, відсутня повна й об’єктивна інформація про те, що відбувається в Галичині; по-друге, “Галицько-російське товариство”, яке просить виділити кошти, по суті, не добродійна, а політична організація, а втручання Міської думи в політику – недопустиме. Але прохання підтримав міський голова і більшість членів Думи, і кошти були виділені [33].

Отже, протягом першого періоду діяльності Тимчасового воєнного генерал-губернаторства були сформовані адміністративні органи у Галичині, однак їхня діяльність, зважаючи на воєнний час, в окремих напрямках виявилася обмеженою. В окупованій російськими військами Галичині проводилися заходи і в сфері народної освіти, яка підлягала цілковитій русифікації.

Джерела та література

I. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург, Російська Федерація). (Далі – РДІА) – Ф. 1276. – Оп. 10. – Спр. 896. – Арк. 1 – 2.

II. РДІА – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 11.

III. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 150. – Спр. 38. – Арк. 43 – 43 зв.

IV. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 150. – Спр. 38. – Арк. 43 – 44 зв.

V. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 150. – Спр. 38. – Арк. 48 зв.

VI. РДІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 38.

VII. РДІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 19.

VIII. РДІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 23.

IX. РДІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 38.

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К. : Б.в., 1997. – 205 с.
2. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917 – 1918 : Утворення та боротьба за державу. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
3. Дашкевич Я. Дорогами української Кліо / Про стан української науки в Україні // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 51 – 58.
4. Дещинський Л.С., Панюк А.В. Міжнародні відносини України : історія і сучасність. – Львів : Світ, 2001. – 424 с.
5. Зашкільняк Л.О. Вступ до методології історії. – Львів : Світ, 1996. – 214 с.
6. Зашкільняк Л.О. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999. – 327 с.
7. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – 2002. – Ч. 4. – С. 18 – 20.
8. Колесник І.І. Українська історіографія XVIII – поч. XX ст. – К. : Генеза, 2000. – 312 с.
9. Кривошина Б.М. Україна в Першій світовій війні : вітчизняна історіографія : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2004. – 20 с.
10. Кучера І.В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2005. – 20 с.
11. Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917 – 1920 рр.). – Львів : Світ, 2001. – 214 с.
12. Лемке М.К. 250 дней в царской ставке. – М. – Ленинград, 1920. – 202 с.
13. Литвин В.М. Україна : доба війн і революцій (1914 – 1920). – К. : Генеза, 2003. – 486 с.
14. Литвин М., Науменко К. Збройні Сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірала. – Львів – Х., 2007. – 234 с.
15. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Українські січові стрільці. – К. : Знання, 1992. – 48 с.
16. Львовский вестник. – 1915. – 27 марта.
17. Львовский вестник. – 1915. – 2 мая.
18. Мазур О., Патер І. Українці і поляки : угода 1914 р. у світлі російської дипломатії // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 58 – 61.
19. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1 июня 1915 г. – К., 1916. – С. 33.

20. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917 – 1918 рр. – К. : Знання, 1995. – 262 с.

21. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917 – 1923). – К. : Academia, 1996. – 288 с.

22. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 3 – 4. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1997. – С. 141 – 163.

23. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.

24. Попова Т.М. Проблема формирования историографии как научной дисциплины: традиционные подходы и новые модели // Записки исторического факультета Одесского гос. университета. – Вып. 1. – Историография и специальные исторические дисциплины. – Одесса, 1995. – С. 143 – 157.

25. Правительственный вестник. – 1914. – 26 сентября.

26. Прикарпатская Русь. – 1914. – 22 сентября.

27. Прикарпатская Русь. – 1914. – 11 октября.

28. Прикарпатская Русь. – 1914. – 4 декабря.

29. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. // Україна крізь віки. – Т. 10. – К. : Альтернативи, 1999. – 319 с.

30. Совет министров Российской Империи в годы Первой мировой войны. Бумаги А.Н.Яхонтова. – СПб, 1999. – С. 117, 386.

31. Солдатенко В.Ф. Українська революція : концепція та історіографія. – К. : Знання, 1997. – 214 с.

32. Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми сучасної української історичної науки // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 85 – 91.

33. Украинская жизнь. – 1915. – № 1. – С. 81.

34. Якимович Б. Збройні сили України : нарис історії. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Просвіта, 1996. – 353 с.

Лозинская Ирина. Деятельность Временного русского военного генерал-губернаторства в сфере образования (август 1914 г. – май 1915 г.) В статье рассматриваются проблемы образования во время пребывания Галичины под русской оккупацией в годы Первой мировой войны. Исследован вопрос